

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง “วาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคม : ความยั่งยืนของชุมชนเข้มแข็ง” มีวัตถุประสงค์อยู่ 4 ประการ

ประการแรก เพื่อศึกษาบริบทหรือสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การบริหาร และการเมือง มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม

ประการที่สอง เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีต่อแนวทางหรือหนทางไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ประการที่สาม เพื่อศึกษาปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ประการสุดท้าย แนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะช่วยคลี่คลายต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ในการวิจัยเรื่องดังกล่าวคณะผู้วิจัยออกแบบวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative Research) กับการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative Research)

ในกรณีของการวิจัยเชิงปริมาณ เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลที่ใช้สถิติทั้งความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

ส่วนกรณีของการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือในการวิจัยใช้เอกสารทั้งจากแหล่งปฐมภูมิและทุติยภูมิ และการสัมภาษณ์เชิงลึกมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (descriptive analysis)

5.1 สรุปผลการวิจัย

ในการนำเสนอสรุปผลการวิจัยคณะผู้วิจัยแบ่งเป็น 4 ตอน

ตอนแรก เป็นการสรุปผลบริบทหรือสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การบริหาร และการเมือง มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม

ตอนที่สอง เป็นการสรุปผลวาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีต่อแนวทางหรือหนทางไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ตอนที่สาม เป็นการสรุปผลปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง **ตอนที่สี่** เป็นการสรุปผลการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่สองลักษณะของชุมชนชาติปีโตยหรือประชาชาติปีโตยชุมชนที่เกิดจากปัจจัยหรือเงื่อนไขภายในภายใต้บริบทชุมชนที่เข้มแข็งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตอนที่สี่ เป็นการสรุปผลแนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะช่วยคลี่คลายต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ตอนที่หนึ่ง บริบทหรือสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การบริหาร และการเมือง มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม

บริบททางด้านเศรษฐกิจที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม พบว่า ค่าเฉลี่ยสูงสุดคือการบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ป่า ต้นไม้ ที่ดิน และน้ำ จากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้นายทุนเห็นแก่ตัว ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนไม่สามารถพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เหมือนเดิม ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{x} = 3.61$)

กล่าวคือ บริบททางเศรษฐกิจที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้นายทุนมากวั้นซื้อที่ดินที่ไม่มีโฉนด และสามารถออกโฉนดได้ แต่ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่ไม่มีโฉนดมายาวนานไม่สามารถอยู่อาศัยได้ มีผลต่อการพัฒนา “ทุนทางสังคม” ที่ชาวบ้าน “ร่วมคิด ร่วมแรง ร่วมใจ” แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทั้งในสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และสิ่งที่เป็นนามธรรมที่คาดว่าจะเกิดขึ้นถ้าทางการสามารถกำหนดเขตพื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านที่ชัดเจน

โครงการที่เป็นรูปธรรมจากปัญหาดังกล่าว คือ ชาวบ้านได้จัดตั้งกลุ่มธนาคารกองทุนที่ดินธนาคารพื้นฟู เพื่อให้ชาวบ้านในพื้นที่อ้อมเงินตามแต่ที่แต่ละคนจะพึงอ้อมได้ เพื่อนำเงินอ้อมนั้นไปซื้อที่ดินให้กับชาวบ้านในพื้นที่ที่ไม่มีที่อยู่อาศัย

โครงการที่เป็นนามธรรมที่คิดว่าจะทำในกรณีภาครัฐเข้ามากำหนดพื้นที่สาธารณะที่ชัดเจนในพื้นที่คือ การเก็บค่าบำรุงจากการใช้พื้นที่สาธารณะจากชาวบ้านที่อยู่อาศัย โดยนำเงินค่าบำรุงนั้นใช้ประโยชน์ในการพัฒนาพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการขึ้นทะเบียนชาวบ้านว่าใครเข้ามาใช้ประโยชน์บ้าง ซึ่งการที่รู้ว่าใครอยู่อาศัยจะเป็นแนวทางในการรักษาพื้นที่ของแผ่นดินให้คงอยู่ต่อไป

บริบททางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม พบว่า ค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ คนในชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นร่วมมือร่วมใจอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีอันดีงามที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษให้ดำรงอยู่ สะท้อนให้เห็นว่าชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นมี “ทุนทางสังคม” เห็นด้วยระดับปานกลาง ($\bar{x} = 3.46$) รองลงมา คือ ชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของในชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นของพวกเขา ถือว่าชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นนั้น มีจิตสำนึกและรับผิดชอบร่วมกันในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของพวกเขา เห็นด้วยระดับปานกลาง ($\bar{x} = 3.45$)

กล่าวคือ บริบททางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม ที่ชาวบ้าน “ร่วมมือ ร่วมใจ” ในชุมชนมีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทุนทางสังคม โดยความร่วมมือร่วมใจในแบ่ง

ออกเป็นความร่วมมือร่วมใจใน 2 ลักษณะ คือ การร่วมมือร่วมใจอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีอันดีงาม กับ การช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของในชุมชน

1) การร่วมมือร่วมใจอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีอันดีงาม ในหลายพื้นที่ใช้จารีตประเพณีที่ดีงามเป็นศูนย์รวมให้คนในพื้นที่ร่วมมือร่วมใจกันทำกิจกรรมบางอย่าง ซึ่งผลจากการร่วมมือร่วมใจผ่านการทำกิจกรรมตามจารีตประเพณีที่ดีงามนั้น นำมาซึ่งประโยชน์ในการรักษาจารีตประเพณีที่ดีงามนั้นให้คงอยู่ และสร้างความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในชุมชน

2) การร่วมมือร่วมใจในการฟื้นฟูดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การร่วมมือร่วมใจในการฟื้นฟูดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ปรากฏในลักษณะของการดูแลป่าชุมชนในพื้นที่ที่อยู่ติดกับหมู่บ้านของตนเอง ในการดูแลไฟป่า ปัญหาหมอกควัน การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ชาวบ้านจึงร่วมมือร่วมใจกันในการดูแลรักษา ภายใต้อุดมการณ์ร่วมกันว่าถ้าป่าสมบูรณ์เราก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ เช่นการเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ ดังนั้นจึงต้องร่วมด้วยช่วยกันในการรักษาป่าในพื้นที่เอาไว้

บริบททางด้านการเมืองและด้านการบริหารมีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม พบว่าค่าเฉลี่ยที่สูงที่สุด คือ ผู้นำชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น (ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส หรือพ่อหลวง) มีความน่าเชื่อถือและมีความไว้วางใจในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเห็นด้วยระดับมาก ($\bar{x} = 3.64$)

กล่าวคือ บริบททางด้านการเมืองและด้านการบริหารมีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคมที่ผู้นำชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น (ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส หรือพ่อหลวง) มีความน่าเชื่อถือและมีความไว้วางใจในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนมีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทุนทางสังคม ในการทำให้ในชุมชนมีการ “รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ” เพราะชาวบ้านเชื่อมั่น ศรัทธา

ทั้งนี้ การที่ผู้นำจะทำให้ชาวบ้านศรัทธา ไว้วางใจ และเข้ามามีความร่วมมือร่วมใจ ได้นั้นผู้นำจะมีแนวทางการประพฤติตัวในลักษณะของการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง การมีภาวะผู้นำ และการสร้างระบบจูงใจ

- 1) การทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง
- 2) การมีภาวะผู้นำ และความสามารถในการประสานงานได้
- 3) ระบบจูงใจ ผ่านการพูดคุย สร้างความเข้าใจ และชี้ให้เห็นว่าจะได้ประโยชน์อะไรจากการลงมือทำ

ตอนที่สอง วาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีต่อแนวทางหรือหนทางไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

วาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมที่มีต่อแนวทางหรือหนทางไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง จากข้อมูลทางสถิติที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ วาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมมีผลต่อแนวทางหรือหนทางสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{x} = 3.72$)

นั่นหมายความว่า ชาวบ้านเชื่อว่าทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) มีผลต่อการพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งที่ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ จัดการปัญหาในชุมชนเองได้อย่างยั่งยืน โดยพึ่งพิงจากรัฐน้อยที่สุดหรือไม่พึ่งพิงจากรัฐเลย

คำว่า “ทุนทางสังคม” (social capital) เป็นคำที่ประกอบสร้างขึ้นโดยรัฐ โดยมีความมุ่งหมายในการให้คุณค่ากับลักษณะพฤติกรรมที่ชาวบ้านในพื้นที่ “ร่วมทำ ร่วมคิด ร่วมใจ” กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การประกอบสร้างความหมาย “ร่วมทำ ร่วมคิด ร่วมใจ” ภายใต้คำว่า “ทุนทางสังคม” โดยมีความมุ่งหมายว่าทุนทางสังคมนี้จะเป็กรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ รวมถึงเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ไม่ว่าจะในมิติของทุนมนุษย์ (human capital) ทุนสถาบัน (institutional capital) และทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital)

โดยหากวิเคราะห์การปฏิบัติทางวาทกรรม (discursive practice) นั้นพบว่ารัฐมีบทบาทหลักบทบาทนำที่สำคัญในการประกอบสร้างและให้ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” (การผลิตวาทกรรม) การใส่คำว่า “ทุนทางสังคม” เข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมถึงแผนของรัฐบาลเพื่อส่งแผนนั้นลงไปปฏิบัติในระดับกระทรวง กรม และหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ (การจำหน่ายวาทกรรม) เพื่อนำไปสู่การส่งต่อวาทกรรมนั้นให้คนในพื้นที่หรือชุมชน ในฐานะที่เป็นผู้รับรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตาม (การบริโภควาทกรรม)

ทั้งนี้ วาทกรรม “ทุนทางสังคม” นั้น หากวิเคราะห์ภาคปฏิบัติในทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural practice) พบว่าอยู่บนรากของอุดมการณ์ (ideology) ว่าด้วยการพัฒนา (development) ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาคน ชุมชน สังคม และประเทศ ซึ่งนำมาสู่การสร้างควมเข้มแข็งให้คน ชุมชน สังคม และประเทศ

อย่างไรก็ตาม วาทกรรมการพัฒนาทุนทางสังคม ในความหมายของทุนทางสังคมที่หมายถึงการ “รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ” ที่ทางรัฐพยายามผลักดันลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และส่งต่อไปในพื้นที่ชุมชนโดยหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องและอยู่ในพื้นที่นั้น ได้มีผลต่อการพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็งในชุมชน ในลักษณะที่ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ จัดการแก้ไขปัญหาในชุมชนตนเองได้ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดระหว่างกัน สร้างเครือข่ายระหว่างกัน ซึ่งส่งผลต่อความยั่งยืนของความเข้มแข็งของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในพื้นที่ การสร้างวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น

ชุมชนเข้มแข็งที่มีฐานมาจากทุนทางสังคม (การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ) ที่ทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ จัดการแก้ปัญหาในชุมชนเองได้ โดยไม่รอการช่วยเหลือ การแก้ไขปัญหจากรัฐบาล หรือพึ่งพิงงบประมาณจากรัฐบาล ได้แก่

- 1) การแก้ปัญหาหยาเสพติดในพื้นที่
- 2) วิสาหกิจชุมชน
- 3) การร่วมกันสร้างระบบประปา
- 4) ระบบสวัสดิการคำรักษาพยาบาลในหมู่บ้าน
- 5) การแก้ปัญหาที่ดินชุมชนและการออกเอกสารสิทธิ์
- 6) การแก้ปัญหาหยาเสพติดทางพาราตกต่ำ
- 7) การดูแลรักษาป่าชุมชน
- 8) การทำฝายแม้ว ฝายชะลอน้ำ
- 9) กองทุนเงินหมุน
- 10) การทำถนนไปพื้นที่ทางการเกษตรที่ห่างไกล และการทำลำเหมืองสาธารณะ

ตอนที่สาม ปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

ปัจจัยที่สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง จากข้อมูลทางสถิติที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ในสังคม/ชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นมีผู้นำทางความคิด อาทิ ปราชญ์ชาวบ้าน พ่อหลวง ผู้นำชุมชน ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสมาชิกในชุมชน ชุมชนท้องถิ่นให้ยึดถือเป็นแบบฉบับของการเป็นคนเก่งคนดี เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{x} = 3.64$) ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางการเมืองและการบริหารที่มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม ซึ่งก็คือ ผู้นำชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น (ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส หรือพ่อหลวง) มีความน่าเชื่อถือและมีความไว้วางใจในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

ปัจจัยที่สนับสนุนการพัฒนาทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็งในการพึ่งพาตนเอง จัดการและแก้ไขปัญหาตนเองได้ นั้นประกอบด้วย

- 1) บทบาทของผู้นำชุมชน

ผู้นำชุมชนต้องเป็นแบบอย่างของชุมชน ทำให้คนในชุมชนเห็น คนในชุมชนจึงเชื่อ ศรัทธา และไว้วางใจ และออกมาร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ (ทุนทางสังคม) เพื่อจัดการแก้ไขปัญหในชุมชนเองพึ่งพิงตนเอง

- 2) ลักษณะสังคมชนบท ที่ชาวบ้านมีความใกล้ชิดกัน

- 3) การรู้จักกันของผู้นำ การสร้างเครือข่ายในการแก้ไขปัญหา
- 4) การยึดมั่นในประเพณีท้องถิ่น
- 5) การสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันในชุมชน

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) ที่มีผลต่อการพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็งในการพึ่งพาตนเอง จัดการและแก้ไขปัญหาตนเองได้ นั้น ประกอบด้วย การที่คนในชุมชนต้องประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือน การที่สังคมมีผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ และความห่างไกลเชิงพื้นที่

- 1) การที่คนในชุมชนต้องประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือน

การที่คนในชุมชนต้องประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือน เมื่อว่างเว้นจากอาชีพหลักจึงเข้ามา ร่วมกันทำงานเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะความยากไร้ในพื้นที่ ทำให้คนในพื้นที่ มุ่งตอบปัญหาปากท้องของตนก่อน จึงสละเวลามาทำงานให้ส่วนรวม

- 2) การที่สังคมมีผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่

หมู่บ้านที่มีผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเงื่อนไขทางด้านอายุทำให้ไม่สามารถมาร่วมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้

- 3) ความห่างไกลเชิงพื้นที่

เงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ ที่บ้านแต่ละหลังคาเรือนอยู่ห่างไกลกัน ความห่างไกลเชิงพื้นที่จึงเป็น อุปสรรคที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนไม่สามารถมาร่วมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้

ตอนที่สี่ แนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะช่วยคลี่คลายต่อการพัฒนาทุนทาง สังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

แนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะช่วยคลี่คลายต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง จากข้อมูลทางสถิติที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ การมี ส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชนในการกำหนดแนวทางหลักในการขับเคลื่อนเรื่องการพัฒนาทุนทาง สังคมที่ชัดเจน เห็นด้วยระดับมาก ($\bar{x} = 3.79$) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านในพื้นที่เห็นว่าการสร้าง “กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาค” มีความสำคัญต่อการพัฒนาทุนทางสังคม

ทั้งนี้ในพื้นที่ชุมชนภาคเหนือ 9 ชุมชนใน 8 จังหวัด กลับพบว่าปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการ พัฒนาทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) ที่มีผลต่อการพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่ เข้มแข็งในการพึ่งพาตนเอง จัดการและแก้ไขปัญหาตนเองได้ นั้น ไม่ใช่การที่ชาวบ้านในชุมชนไม่เต็ม ใจให้ความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ แก้ไขปัญหาในชุมชนตนเอง แต่เป็นเพราะ การที่คนในชุมชนต้อง ประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือน การที่สังคมมีผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ และความห่างไกลเชิงพื้นที่ เป็น อุปสรรคสำคัญของการเข้าร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำในชุมชน

แนวทางการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะช่วยคลี่คลายต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง คือ

1) การสร้างความมียูมีกินให้กับคนในชุมชน

การที่คนในชุมชนยังมีฐานะยากไร้ ทำให้คนในชุมชนต้องให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพในครัวเรือนของตนเองเป็นหลัก เมื่อสามารถมีรายได้พอที่จะเลี้ยงชีพได้แล้วจึงเข้ามาร่วมมือร่วมคิด ร่วมทำ แก้ไขปัญหาในชุมชน ภายใต้หลักการชุมชนเข้มแข็งที่ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

2) การสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวมให้กับคนหนุ่มสาว คนวัยทำงาน

จากอุปสรรคของการพัฒนาทุนทางสังคมที่การที่คนในสังคมเป็นสังคมเป็นผู้สูงอายุส่วนใหญ่ การสร้างความร่วมมือร่วมใจนั้นจึงต้องพุ่งเป้าไปที่คนหนุ่มสาว คนวัยทำงาน แม้จะเป็นกลุ่มคนที่จำนวนน้อยในสังคมหากเทียบสัดส่วนกับจำนวนผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากกว่าที่ไม่สามารถเดินทางมามีส่วนร่วมได้ แต่ถ้าสามารถสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวมให้กับคนหนุ่มสาว คนวัยทำงานนี้ได้ ก็จะเป็นแรงสำคัญในการแก้ไขปัญหาในชุมชน

3) การพัฒนาทุนมนุษย์ผ่านระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นให้เด็กคิด วิเคราะห์ และจัดการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองอย่างเป็นระบบ เพราะการพัฒนา “ทุนมนุษย์” (human capital) เป็นทางออกหนึ่งของการแก้ไขปัญหาในชุมชนเพื่อทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ โดนการสร้างให้ “คน” ที่อยู่ในแต่ละครัวเรือนเข้มแข็ง แก้ไขปัญหาในพื้นที่และบริเวณโดยรอบครัวเรือนตัวเองได้ ถ้า “คน” ที่อยู่ในครัวเรือนแต่ละครัวเรือนเข้มแข็ง การทำให้ชุมชนเข้มแข็งก็คงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาแต่เฉพาะ “ทุนทางสังคม” ที่คนในสังคมต้องออกมา “ร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ” ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว

5.2 การอภิปรายผลการวิจัย

บริบททางด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การบริหารและการเมือง มีผลต่อการพัฒนาทุนทางสังคม กล่าวคือ บริบททางเศรษฐกิจที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทำให้นายทุนมากกว่างานซื้อที่ไม่มั่นคง และสามารถออกโฉนดได้ ในขณะที่ชาวบ้านไม่มีที่อยู่อาศัยในพื้นที่โดยรอบ ทำให้ชาวบ้านมาร่วมมือร่วมใจ ต่อสู้เรียกร้องสิทธิในที่ดิน บริบททางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่ชาวบ้านมีพื้นฐานของความ “ร่วมมือ ร่วมใจ” และบริบททางด้านการเมืองและด้านการบริหารมีที่ผู้นำชุมชน/ชุมชนท้องถิ่น (ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส หรือพ่อหลวง) มีความน่าเชื่อถือและมีความไว้วางใจมีผลอย่างยิ่งต่อการพัฒนาทุนทางสังคม ในการทำให้คนในชุมชนมีการ “รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ”

ทั้งนี้ คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นวาทกรรม คือคำที่ประกอบสร้างขึ้นโดยรัฐ ที่มีความมุ่งหมายในการให้คุณค่ากับลักษณะพฤติกรรมที่ชาวบ้านในพื้นที่ “ร่วมทำ ร่วมคิด ร่วมใจ” โดยรัฐมีบทบาทหลัก บทบาทหน้าที่สำคัญในการประกอบสร้างและให้ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” (การผลิตวาท

กรรม) การใส่คำว่า “ทุนทางสังคม” เข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมถึงแผนของรัฐบาล เพื่อส่งแผนนั้นลงไปปฏิบัติในระดับกระทรวง กรม และหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ (การจำหน่ายวาทกรรม) เพื่อนำไปสู่การส่งต่อวาทกรรมนั้นให้คนในพื้นที่หรือชุมชน ในฐานะที่เป็นผู้รับรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตาม (การบริโภควาทกรรม)

ทั้งนี้ “ทุนทางสังคม” นั้น หากวิเคราะห์ภาคปฏิบัติในทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural practice) จะพบว่าอยู่บนรากของอุดมการณ์ (ideology) ว่าด้วยการพัฒนา (development) ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาคน ชุมชน สังคม และประเทศ ซึ่งนำมาสู่การสร้างความเข้มแข็งให้คน ชุมชน สังคม และประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับ M. Foucault ที่เสนอว่าวาทกรรมทุกวาทกรรมต่างมีอุดมการณ์แฝงอยู่ นอกเหนือไปจากการเมืองในแง่ของการมีอำนาจบังคับและศิลปะในการใช้ภาษา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า วาทกรรมนั้นเป็นสิ่งที่แฝงด้วยอุดมการณ์ การมีอำนาจบังคับ และศิลปะในการใช้ภาษา¹¹⁹

การที่ชาวบ้านเชื่อว่าทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) มีผลต่อ การพัฒนาชุมชนที่เข้มแข็งที่ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ จัดการปัญหาในชุมชนเองได้อย่างยั่งยืน โดยพึ่งพิงจากรัฐน้อยที่สุดหรือไม่พึ่งพิงจากรัฐเลย ปรากฏผ่านการจัดการ แก้ไขปัญหาในชุมชนโดยกลุ่มคนในชุมชนเอง ทุนทางสังคม (การร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ) ที่ปรากฏชุมชนภาคเหนือ สอดคล้องกับงานของ Lyda Judson Hanifan¹²⁰ ที่ได้อธิบายถึงทุนทางสังคม เกิดขึ้นจาก การสร้างมิตรภาพ (fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) และการมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม (social interactions) ที่มีผลต่อความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมบางอย่างในชุมชนร่วมกัน และงานของ Robert Putnam ที่เสนอว่าการรวมกลุ่มกันในลักษณะที่เป็นทุนทางสังคม ไม่ใช่เป็นการร่วมกันเพราะระบบอุปถัมภ์ (patronage system) หากแต่ประชาชนมีความไว้วางใจกัน มีการปฏิบัติต่อกันอย่างตรงไปตรงมารวมทั้งมีการเคารพต่อกฎหมายอย่างเคร่งครัด ผู้นำในชุมชน/ชุมชนท้องถิ่นมีความซื่อสัตย์และมีการปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน ผ่านการจัดเครือข่ายทางสังคม โดย Putnam ได้สะท้อนหรือชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเกิดของ “ทุนทางสังคม” นั้น เริ่มต้นจากประชาชนในสังคมนั้นมีระบบ

¹¹⁹ M. Foucault, *Madness and Civilization: History of Instantly in the Age of Reason*, London: Tavistock, 1971., M. Foucault, *The Will to Knowledge (The History of Sexuality, Vol. 1 5 Harmondsworth: Penguin, 1981.,* กฤษฎาวรรณ หงส์ลัดดารมภ์ และ โสรจจ หงส์ลัดดารมภ์ “วาทกรรมเกี่ยวกับภาคใต้และความรุนแรงในสังคมไทย” ใน กฤษฎาวรรณ หงส์ลัดดารมภ์ และจันทิมา เจียมานนท์ (บก.) *มองสังคมผ่านวรรณกรรม*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2549.

¹²⁰ Lyda Judson Hanifan, *Rural school community centers*, 1920. อ้างใน วรวิฑูมิ โรมรัตน์พันธ์. *ทุนทางสังคม : กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม*. โครงการส่งเสริมการสร้างตำรา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2551.

ความคิดและค่านิยมที่ดี โดยได้เน้นให้เห็นว่าระบบความคิดที่ประชาชนมักเกิดจากความตระหนักรู้ถึงปัญหาสาธารณสุขร่วมกัน ทำให้ทุกคนได้หันมาให้ความร่วมมือกันหรือการที่ประชาชนมีค่านิยมที่ดีร่วมกัน อาทิเช่น มีความไว้วางใจกัน มีการเคารพกฎหมาย ผู้นำมีความซื่อสัตย์ มีความโปร่งใส มีความเป็นธรรม รักความเสมอภาค มีความสามัคคี ชอบมีส่วนร่วม และมีความซื่อสัตย์¹²¹

การเกิดทุนทางสังคมนี้เอง (รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ) เป็นฐานรากที่สำคัญของการนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง ที่คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง จัดการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเองได้ โดยไม่รอความช่วยเหลือ หรือหวังพึ่งพึ่งรัฐแต่ฝ่ายเดียว ไม่ว่าจะเป็นการร่วมมือร่วมใจกันในการ 1) การแก้ปัญหาสุขภาพเสพติดในพื้นที่ 2) วิสาหกิจชุมชน 3) การร่วมกันสร้างระบบประปา 4) ระบบสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลในหมู่บ้าน 5) การแก้ปัญหาที่ดินชุมชนและการออกเอกสารสิทธิ์ 6) การแก้ปัญหาราคายางพาราตกต่ำ 7) การดูแลรักษาป่าชุมชน 8) การทำฝายแม้ว ฝายชะลอน้ำ 9) กองทุนเงินหมุนเวียน และ 10) การทำถนนไปพื้นที่ทางการเกษตรที่ห่างไกล และการทำลำเหมืองสาธารณะ ซึ่งสอดคล้องกับประเวศ วะสี ที่เสนอว่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีลักษณะที่สำคัญคือ¹²² 1) สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง 2) สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน 3) มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน 4) สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน 5) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เพื่อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และมุ่งหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป 6) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้านชุมชนอื่นๆ ท้องถิ่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

จากแนวคิดของ Lyda Judson Hanifan และ Robert Putnam ที่กล่าวถึงลักษณะทุนทางสังคมนี้เองที่เป็นฐานรากไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนเข้มแข็ง ที่ชุมชนรวมตัวกันจากการที่คนในชุมชนคิดว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เชื่อมั่นในศักยภาพของตน พึ่งพาตนเองได้ และพร้อมร่วมจัดการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเอง โดยใช้กระบวนการชุมชนในการตัดสินใจ และดำเนินงาน ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนนี้เองที่นำไปสู่การความยั่งยืน

¹²¹ Ibid., pp.292-295.

¹²² ประเวศ วะสี. อ่างแล้ว หน้า 14.

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. รัฐควรถอดบทเรียนการสร้างชุมชนเข้มแข็งที่ยั่งยืนที่คนในชุมชนมีลักษณะพึ่งพาตนเองได้ จัดการแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองได้ ที่มีรากฐานมาจากทุนทางสังคมที่คนในชุมชนร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ และส่งต่อบทเรียนดังกล่าวไปยังชุมชนอื่นเพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ จัดการแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองได้

2. รัฐควรสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำชุมชน ในพื้นที่ชุมชนที่เข้มแข็งที่คนในชุมชนมีลักษณะพึ่งพาตนเองได้ จัดการแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองได้ ที่มีรากฐานมาจากทุนทางสังคมที่คนในชุมชนร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ กับพื้นที่ชุมชนที่ขาดความร่วมมือ ร่วมใจ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การสร้างผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนนำหลักในการสร้างความร่วมมือ ร่วมใจ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่

3. รัฐควรสร้างการตระหนักรู้ถึง “ความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ” ซึ่งเป็นทุนทางสังคมในพื้นที่ชุมชนต่างๆ เพราะจากผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า “ความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมทำ” ซึ่งเป็นทุนทางสังคมในพื้นที่ชุมชนต่างๆ นั้นเกิดขึ้นจากรากฐานของชุมชน จารีตของชุมชน และคนในชุมชนเอง มากกว่าการเกิดขึ้นเพราะรัฐสร้าง หรือสนับสนุนให้เกิดขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอื่นๆ

4. รัฐควรพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศให้ดีขึ้น เพื่อให้คนในประเทศมีอยู่มีกิน ในขณะเดียวกันก็สร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวม (public mind) และพัฒนาทุนมนุษย์ผ่านระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นให้เด็กคิด วิเคราะห์ และจัดการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาทุนทางสังคมที่นำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชนที่เข้มแข็ง

5.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1. การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยแต่เพียงเฉพาะชุมชนในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยเท่านั้น ในการวิจัยครั้งต่อไปควรเปลี่ยนพื้นที่ในการศึกษา เป็นภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะเชิงภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป

2. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาพื้นที่ชุมชนในพื้นที่ชนบท ในการศึกษาค้างต่อไปควรศึกษาพื้นที่ชุมชนที่มีความเป็นเมือง

3. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาเฉพาะชุมชนที่เข้มแข็งที่พึ่งพาและจัดการปัญหาในชุมชนตัวเองได้ ในพื้นที่ภาคเหนือเท่านั้น ในการศึกษาค้างต่อไปควรศึกษาชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง ที่ไม่สามารถพึ่งพา และจัดการปัญหาในชุมชนตัวเองได้ เพื่อให้เห็นภาพปัญหาที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน